

Fordítani kell, de hogyan?

– Barangolás a színnevek és a fordítás világában

Bevezetés

A környező valóság, az ég és a tenger kékje, a fű és a fák zöld lombkoronája, az érett gyümölcs figyelemfelkeltő piros színe a világon élő valamennyi ember számára azonos. Amikor viszont meg kell nevezni ezeknek a grammatikai szempontból színhordozó tárgyaknak a tulajdonságait, a különböző nyelvek beszélői ezt nem azonos módon valószínűsítik meg, hanem úgy, ahogy azt anyanyelvük – kultúrájuknak, gondolkodásmódjuknak megfelelően – számukra lehetővé teszi. Bár a valóság mindenki számára azonos, azt a világ nyelvközösségei különbözőképpen tagolják. Az eltérő tagolás következtében számos tárgyat, dolgot és jelenséget, pl. a szivárvány színeit vagy a napszakokat eltérő módon nevezik meg. Ez a jelenség a színnevekre vonatkozóan abban nyilvánul meg, hogy egyes nyelvek szókészlete mindössze két alapszínnevet tartalmaz, egyik a feketére és minden sötét színre, a másik pedig a fehérre és minden világos színre vonatkozik. Ezzel szemben más nyelvek szókincsét kilenc vagy akár 10-11 alapszínnev is gazdagíthatja. A magyar nyelvben ezek a következők: *fehér, fekete, piros, vörös, kék, zöld, sárga, barna, lila és szürke*, az angolban pedig a *black, white, red, blue, green, yellow, brown, purple, pink, orange* és a *grey*. Fordításuk egyrészt akkor jelenthet kihívást, amikor a forrásnyelvi szövegben szereplő színnévnek a célnyelvben nem csak egy megfelelője van. Angol–magyar vonatkozásban ezt a jelenséget a *red* színnév kapcsán szemléltethetjük, amelynek a magyarban két megfelelője van, a *vörös* és a *piros*. A magyar *kék* színnévnek viszont az oroszban van két megfelelője, egyik, a *синий* a sötétebb, másik, a *голубой* a világosabb árnyalatot nevezi meg. Másrészt pedig abban az esetben jelentkezik a színnevekhez kapcsolódóan fordítási nehézségek, amikor a különböző nyelvekben és kultúrákban, vagy akár egy adott nyelven belül is egy adott színnévhez különböző szimbolikus jelentések társulnak. A továbbiakban arra a kérdésre keressük a választ: mit tegyen, aki fordításra adja a fejét, és tevékenysége során ilyen jelenségekkel találkozik?

1. A fordítói tevékenységről

Bábel tornyának legendája és a többnyelvűség megjelenése óta szükség van tolmácsokra és fordítókra, akik hatalmas szolgálatot tesznek az emberiségnek azzal, hogy a különböző nyelveket beszélő földi halandók között kapcsolatot teremtenek, s mi több, számukra információt közvetí-

tenek. Nem hiába nevezik a tolmácsolást és a fordítást az emberiség legősibb, pontosabban fogalmazva „a világ második legősibb mesterségének”. Tolmácsokat már az ókori Egyiptomban is alkalmaztak, de az ókori keleti kultúrák, a sumérok, az asszírok, a babiloniak és a hettiták sem léteztek két vagy több nyelven beszélő tisztviselők nélkül. Ugyanis, ha egy nyelvközösség tagjai csak az anyanyelvüket beszélik, saját világukba zárva kell élniük, ezért magukra maradnak. Nem értesülnek a világban zajló eseményekről. Ilyen helyzetekben van szükség a két-nyelvű beszélőkre, a nyelvi és kulturális közvetítőkre, akik megszüntetik a két közösség közötti kommunikációs korlátokat, és korlátok helyett hidakat építenek. A továbbiakban a fordítói tevékenység rövid bemutatására teszünk kísérletet.

Aki még komolyan nem próbálkozott sem nyelvtanulással, sem fordítással, azt gondolhatná, hogy a fordítás rendkívül egyszerű tevékenység, hiszen a fordító rendelkezésére állnak különböző szótárak, amelyekből „puskázni” lehet. Sajnálatos módon gyakran előfordul, hogy rohamosan fejlődő világunkban a szótárak sem minden esetben nyújtanak megfelelő információt, és a fordításnak ferdítés lesz a vége. A fordítónak a káoszban, a bábéli zűrzavarban nem sikerül rendet teremtenie. A 20. század 50-es éveit, vagyis a fordítástudomány létrejöttét óta számos kutató szerzett és osztott meg az érdeklődőkkel tapasztalatai alapján olyan ismereteket, amelyek az eredeti szöveg és a fordítás közötti egyenértékűség megteremtéséhez szükségesek.

2. A fordítóval szemben támasztott elvárások – Egyenértékűségre való törekvés

A fordítói tevékenységet egészen a 20. század közepéig az a törekvés hatotta át, hogy a lefordított, azaz a célnyelvi szöveg az eredetivel valamilyen kritériumrendszer alapján ekvivalens, vagyis egyenértékű legyen. A kutatók észrevételei és tapasztalatai alapján különböző ekvivalencia-felfogások születtek, melyek közül itt és most csak néhányat emelünk ki. Roman Jakobson felfogása szerint az ekvivalencia nem más, mint azonosság létrehozása a különbözőségben (Jakobson 1959); Eugene Nida formális és dinamikus ekvivalenciát különböztet meg. A formális ekvivalencia a nyelvi formához való hűséget jelenti, azt, hogy igét igével, főnevet főnévvel stb. kell fordítani, míg a dinamikus ekvivalencia célja a természetes hangzás és az olvasóra tett azonos hatás kiváltása (Nida 1964). Jerry Catford (1965) ekvivalencián a forrásnyelvi elemek célnyelviekkel való behelyettesítését, illetve a *szituáció releváns jegyei közötti azonosságot* érti. V. N. Komisszárov (1973) viszont az *eredetivel való egyenértékűséget, az értelmi és a tartalmi azonosságot* hangsúlyozza. Anton Popovič (1976) az eredeti és a fordítás közötti funkcionális és stilisztikai ekvivalenciát tartja szükségesnek. Katherina Reiss

(1977) az ekvivalencia fogalmát nem a szavakra és a mondatokra, hanem a teljes szövegre terjeszti ki. Figyelmet érdemel még az eredeti mű gondolatainak hatékony és helyénvaló átvitele, amelynek érdekében a fordító értelmezést segítő betoldásokat alkalmazhat (Newman, A. 1987). Létezik egy olyan álláspont is, hogy a jelentés nem a nyelv sajátja, hanem fogalmi-tapasztalati jellegű (Callow, K. 1990). Ez a szomjúság kifejezésének alapján, egyszerű példákkal szemléltethető: Ha az angol azt akarja kifejezni, hogy *szomjas vagyok*, ezt a tényállást a következőképpen teszi: Azt mondja, *I'm thirsty*. A görög azt mondja, *I thirsty*, azaz *én szomjas*, a francia és a német is ezt úgy fejezi ki, hogy *I have thirst / birtoklom a szomjúságot*. Az orosz ugyanebben a szituációban azt mondja, *innom kell*, *I feel like drinking*, a ghánai pedig így kér vizet: *water drinking has me*, vagyis *hatalmába kerített a vízivás* (lásd bővebben: Simigné 1997; 2003).

Más kutatók, pl. Mary Snell-Hornby viszont az ekvivalenciát pusztán ábrándnak, hamis illúzióknak nevezi, míg Gideon Toury izraeli fordításkutató ennél is tovább megy, és az ekvivalencia teljes elvetését javasolja (Simigné 2003). Ernst-August Gutt (1991) álláspontja szerint sincs szükség arra, hogy egy nyelvi elemet bármilyen nyelvi mérce alapján teszteljünk. Gutt szerint az ekvivalencia mindig csak feltételezett, az értelmezésen alapuló hasonlóság feltételezésének látszatát kelti, ennél nem több. Az eddig elmondottak azt bizonyítják, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg közötti egyenértékűséget minden kutató saját tapasztalatai, ismeretei, és ennek következtében saját elképzelései alapján értelmezte.

A 21. század hajnalán azonban ismét igény mutatkozott arra, hogy az eredeti szöveg és a fordítás közötti megfelelést valamilyen kritériumrendszer alapján kimutassák. S mi több, a fordító feladatát is ennek fényében határozzák meg. Ennek ismertetéséhez Anthony Pym ausztrál származású, Spanyolországban tevékenykedő fordításkutató álláspontját érdemes figyelembe venni. Pym kiemeli, hogy a fordító „ekvivalencia-teremtő, hivatásos kommunikátor, aki képes elhittetni mindazokkal, akik megfizetik, hogy B egyenlő A-val”, vagyis hogy a lefordított szöveg egyenlő az eredetivel (Pym 2007: 290). Pym *természetes és egyirányú ekvivalenciát* különböztet meg. Természetes ekvivalencián a szótári megfelelőt érti, azt az egyenértékűséget, amely a két nyelvben a fordítást megelőzően is létezett (Pym 2007: 278). Pl. az angol *white Christmas* jelzős főnév magyar fordítása a szótári megfelelés alapján *fehér karácsony*. Egyirányú ekvivalenciának viszont azt a műveletet nevezi, amelyet korábban a fordítás oktatása során *teljes átalakításként* tartottunk számon, és amely csak egy adott szituációban, „itt és most”, a forrásnyelvtől a cél nyelv irányába haladva valósul meg, ellenkező irányban nem. Az ekvivalenciának ez a típusa mindig fordítói döntés eredménye, amely a szituáció alapján történik (Simigné 2003). Ennek tipikus példája

lehet a nevek megváltoztatása. A *Maris* pl. egy cselemlány neve Csáth Géza novellájában, amely nálunk alacsonyabb társadalmi státuszt fejez ki, mint az angolban a *Mary*. Ezért a fordításban *Rosie* lett a neve. A színneveknél nem túl gyakori jelenség, de előfordul, hogy fordításban egy színnévből fordítói döntés eredményeképpen lesz teljesen más színnév. Ha karácsonykor nem esik a hó, mi azt mondjuk, *fekete karácsonyunk van*, az amerikaiak viszont a hó hiányát a *zöld karácsony* jelzős szerkezettel fejezik ki. Továbbá lehet pl. a *coal-black / szénfekete* fordítási megfelelője a *koromfekete*. Ebben az esetben a szóösszetétel előtagja képviseli az egyirányú ekvivalenciát.

3. Mit tegyen a fordító, ha egy színnévnek a cél nyelvben egynél több megfelelője van?

Gondos mérlegelés alapján kell kiválasztania a szituációnak leginkább megfelelő változatot. Amikor a fordítás nyelvészeti vonatkozásairól beszélünk, az első sarkalatos probléma az, hogy nincs egy az egyhez megfelelés két nyelv lexikai kódegyiségei, pl. az angol *red* és a magyar *piros* vagy *vörös* között. Ez a tény viszont magyarról angolra történő fordításkor nem okoz problémát, mivel a pirosnak és a vörösnek is azonos a szótári megfelelője. Molnár Ferencnek A Pál utcai fiúk című regényében leggyakrabban a *vörös színnév* fordul elő a *vörösingések / the redshirts*, a *vörösinges csapat / the red-bloused troop*, a *vörös zászló / the red flag*, a *pici vörös zászlócska / the tiny red bunting* szókapcsolatokban. Ugyanakkor a piros színnevet tartalmazó szóösszetételekben és jelzős szerkezetekben is általában a *red* fordítási megfelelő szerepel, pl. *piros-fehér-zöld zászló / red, white and green flag*, *piros cédula / red sheet of paper*. Ezekben az esetekben a fordító a szótári jelentésre alapozva természetes ekvivalenciát valósított meg. Érdekes módon azonban az *egy darabka piros papír* szókapcsolatnak két esetben kétféle megfelelőjével is találkozunk az angol fordításban. Az egyik a már megszokott *red* melléknév az *a piece of red paper* jelzős szerkezetben, amely szintén a természetes ekvivalencia megnyilvánulása. A másik pedig a *crimson* az *a crimson sheet of paper* szókapcsolatban. A *crimson* tulajdonképpen a *pirosnak* nem szótári megfelelője, hanem egy erőteljesebb színárnyalata, jelentése *karmazsinvörös*, *bíborvörös*. Ez a megoldás az egyirányú ekvivalenciát képviseli.

Nem ennyire egyszerű a helyzet, amikor angolról fordítunk, és a *red* színnévnek a *piros* és a *vörös* közül kell fordítási megfelelőt választani. Kulturális ismeretek hiányában nehéz eldönteni, hogy a *paprika*, a *paradicsom* vagy a *cseresznye piros-e* vagy *vörös*, azt sem tudjuk megmagyarázni, hogy a *red carpet* miért *vörös* és nem *piros szőnyeg*, a *the Red Sea* miért *vörös*, és miért nem *Piros tenger*, vagy hogy a *red-letter day* szintén miért nem *vörös*, hanem *pirosbetűs ünnep*. A *red Indian* megfelelője pedig se nem *piros*, se nem *vörös*, hanem

rézbőrű indián. A magyarban jelzőként funkcionáló *rézbőrű* jelző csak ebben a szókapcsolatban fordul elő, és a narancssárga színtartományba helyezhető el. Mivel ebben az esetben a *red* színnév fordítási megfelelője a vörösnek egy világosabb árnyalata, úgy tűnhet, hogy ebben az esetben egyirányú ekvivalenciával van dolgunk, mert a fordító teljesen átalakította a *red* színnevet. Azonban mégsem ez a helyzet, mivel a *red Indian* megfelelője, a *rézbőrű indián* megtalálható a szótárban.

A szomjúság kifejezéséhez hasonló jelenséget szemléltet a *kék* és a *zöld* színnevekhez fűződő nyelvi probléma is. Távoli kultúrák nyelvhasználatában, pl. a bantu nyelvek közé tartozó congában a *kék* és a *zöld* kifejezésére egyetlen szó létezik, a *rihlaza*, jelentése *zöld, kék*, amelynek angol megfelelője a *green / zöld* és a *blue / kék* összevonásából keletkezett *grue*. A conga nyelv szókészletében a *zöldre* és a *kékre* mint egyetlen szín két árnyalatára utalnak ugyanazzal a szóval. Amikor a *grue* melléknév a falevél *zöld*, illetve a tenger *kék* színére vonatkozik, nyelvük a két színárnyalatot levélzöldnek, illetve tengerkéknek értelmezi. Ebben az esetben a fordítónak mint interpretáló személynek az invariáns tartalom kifejezése érdekében szintén ezeket az értelmezést segítő betoldásokat (levél, tenger) kell végrehajtania.

Ilyen nyelv a vietnami is, amelyben a *xanh / grue* alapszínnév kéket és zöldet egyaránt jelent. Hasonló jelenségre lett figyelmes utazásai során Eugene Nida amerikai nyelvész, bibliafordító és fordításkutató, amikor Észak-Mexikóban járt. Az ottani tarahumara nyelvben pl. a fű és az ég színének jellemzésére szintén mindössze egyetlen szó létezik. Amikor Eugene Nida megkísérelt az egyik informátorral erről a témáról elbeszélgetni, rámutatott, hogy a fű *zöldje* és az ég *kékje* különböző. Majd megkérdezte az informátort, miért használta mindkét színre vonatkozóan a *siyonami* szót, és azt a választ kapta: „Mert azok azonosak”. (Nida 1996:25). Ez is bizonyítja, hogy a nyelvek mindig abban a kultúrában működnek, amelynek részét képezik. Vagyis a színnevek azonos értelmet kifejező fordításához kulturális tudásra is szükség van.

4. Amikor a szótári megfelelő sem a legjobb megoldás

Az is gyakori jelenség, hogy az egyes alapszínneveknek is van szótári megfelelőjük a célnyelvben, de előfordulhat, hogy azt az emberek nem azonos módon értelmezik. Ezt kiválóan szemlélteti a *zöld* színnév példája, amelynek nyelvi megfelelője, a *zöld* szinterminus valamennyi európai nyelvben megtalálható. Mégis vannak olyan szituációk, amelyekben a *zöld* melléknév lefordíthatatlannak tűnik. Erről egy, az EU intézményeiben fordítóként tevékenykedők számára 2002-ben megjelent gyakorlati útmutatóban olvashatunk. A szerzők a *zöld* színnevet a lefordíthatatlan nyelvi elemek kategóriájába sorolják, annak

alapján, hogy bár a színnév konkrét jelentése (talán a klorofillnak köszönhetően) mindenütt ugyanaz, szimbolikus jelentése különböző. Képzeljük el – írják a szerzők – hogy egy francia nyelven megírt kiadványt kell lefordítani, amelynek a címe *L'Europe verte*. Szó szerinti megfelelője *zöld Európa*, amely a franciáknak és a spanyoloknak a mezőgazdaságot, a németeknek a környezetvédelmet, a briteknek a kertészkedést, illetve a *zöld* pártot idézi fel. Nem beszélve arról, hogy a *zöld* alapjelentésére egyéb jelentések is épülnek, pl. a tapasztalatlanság, az ostobaság fogalma (Wagner – Bech – Martínez 2002).

Összegzés

Mivel a különböző nyelvközösségekhez tartozó embereknek nemcsak a nyelve, hanem a gondolkodásmódja is különbözik, hiába használunk bármilyen szótárt, a fordítás gyakran még a legegyszerűbb esetekben is lehetetlen vállalkozásnak tűnik. A fordító már a szavak, azokon belül is egy jelentéktelennek tűnő szócsoport, az alapszínnevek szintjén is akadályokba ütközik, és munkája soha nem lesz az eredeti szöveg hű másolata. Ahhoz, hogy a fordítás visszaadja az eredeti mű tartalmát és értelmét, a *L'Europe verte* fordításában a szótári megfelelő helyett szerepeltetni kellene egy olyan szót (pl. környezettudatosság, környezetvédelem, energiatakarékosság, *zöld* mezők, kertek, parkok stb.), amely konkretizálja a címet, előrevetíti az olvasók számára, hogy miről fog szólni a szöveg. És eddig még csak a szavak szintjén, a fordításnak a legalsó szintjén tapasztalható problémák közül vázoltunk fel néhányat. Az igazi kihívás a magasabb szinteken, a szókapcsolatok, a mondatok, a bekezdések és a teljes szöveg szintjén jelentkezik, amikor egyenértékűségről már nem a szótár, hanem a fordítói kompetencia alapján beszélhetünk.

Irodalom

- Nida, Eugene 1996. *The Sociolinguistics of Interlingual Communication*. Brussels: Les Éditions di Hazard.
- Pym, Anthony 1992. *Translation and Text Transfer*. Frankfurt: Peter Lang.
- Simigné Fenyő Sarolta 1997. *The role of the verb-centred theory in descriptive translation studies*. Doktori értekezés. Debrecen, KLTE, BTK.
- Simigné Fenyő Sarolta 2003. *Bevezetés az alkalmazott nyelvészetbe*. Miskolc: Miskolci Egyetem BTK.
- Wagner, Emma – Bech, Svend – Martínez, Jesús M. 2002. *Translation for the European Union Institutions*. Series: Translation Practice Explained. STJEROME Publishing.
- https://www3.nd.edu/~jspeaks/courses/2007-8/20229/_HANDOUTS/grue.pdf
- Universe Today*. <https://www.universetoday.com>